

■ JIŘÍ ŠTAIF
MODERNIZACE
NA POKRAČOVÁNÍ

SPOLEČNOST V ČESKÝCH ZEMÍCH

(1770–1918)

edice historické myšlení

ARGO

 JIŘÍ ŠTAIF

MODERNIZACE
NA POKRAČOVÁNÍ

SPOLEČNOST V ČESKÝCH ZEMÍCH (1770–1918)

Recenzovali:

prof. PhDr. Miroslav Hroch, DrSc., Dr. h.c.

prof. PhDr. Pavel Kladiwa, PhD.

Edici řídí Martin Nodl

Argo, 2020

Copyright © Jiří Štaif, 2020

Copyright © Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2020

ISBN 978-80-257-3216-8 (váz.)

ISBN 978-80-257-3583-1 (e-kniha)

ÚVOD

Sociální dějiny a metafora

Má představa o tématu této knihy vychází z metafora divadelního představení, v němž na sebe jednotlivé obrazy navazují. Část děje se přenáší z jednoho dějství do druhého. Do hry společně vstupují dramaturgové, režiséři a zejména herci, ne všichni z nich však hrají ve všech jednáních jednoho divadelního kusu. Repertoár divadla se skládá z řady her, které provozují ansámblы, jejichž složení se časem obměňuje. Divadlo též nutně potřebuje své diváky, kteří v dějinách mezilidských vztahů hře nejen přihlížejí, nýbrž za jistých okolností vstupují na jeviště jako svébytní aktéři. Nezřídka jen málo dbají záměrů dramaturga a pokynů režiséra. Tato hra neustále pokračuje, protože všem jde o „něco“, čeho lze dosáhnout jen jejím prostřednictvím. Stejně tak nutí herce vymezovat se vůči těm, kteří podobně jako ve sportu hrají zjevně v jiném mužstvu proti nim. Chtějí být například svobodní, šťastní, spokojení či emancipovaní, a zpravidla kalkulují, za jakou cenu toho lze dosáhnout.

Lze předpokládat, že každá hra je založena na dětské hravosti, již dospělí rádi napodobují, protože je láká svou nenucenou kreativitou, jejíž zážitek vyvolává lidskou radost. Stejně tak jako děti mohou i oni z takto chápané hry prostě vystoupit, když je přestane bavit. Tento typ hravosti předchází podle mínění nizozemského kulturního historika Johana Huizingy (1872–1945) každé kultuře a zároveň je i projevem nemateriálních lidských potřeb. Jako civilizační protějšek dětské hravosti chápu metaforu hry podle pravidel, v níž se více či méně nápadně soutěží o to, kdo bude úspěšnější, a do níž je podle mého soudu snadnější vstoupit, než z ní vystoupit. Ten, kdo hru opustí, riskuje, že se bude hrát bez něho, nebo si musí vytvořit konkurenční hřiště, jež si vydobude dostatečný společenský respekt. Jinak jako hráč prostě končí. V mezilidských vztazích se povětšinou hraje paralelně na více hřištích. Mezi nimi může,

avšak nemusí docházet k vzájemným interakcím. Důležité pro mě je, že takto chápaná hra má tak či onak vymezené hřiště a pravidla, podle nichž se hraje.¹⁾

Sociálním dějinám, jimiž se v této knize zabývám, je po mém soudu nejbližší metafora fotbalového hřiště, na němž dochází uvnitř jednotlivých týmů ke spolupráci, jakož i ke konfliktům mezi nimi o to, kdo nakonec zvítězí, či zda zápas skončí nerozhodně. Hlavní rozdíl mezi divadelní hrou a kopanou spatřuji v tom, že fotbal má svá jasně vymezená pravidla, o jejichž dodržování může autoritativně rozhodovat, hru přerušit či ji dokonce předčasně ukončit rozhodčí, jenž je oběma mužstvy respektován. Pokud tomu tak není, pak je třeba nalézt nového rozhodčího. V sociálních dějinách sehrávají podobnou úlohu hodnotové kódy, jež lze na hru uplatnit. I ony se však mohou v průběhu hry měnit. Celkově vzato na jevišti či na hřišti, v nichž mi mezilidské vztahy symbolizují *teatrum mundi*, se vzájemně stýkají a potýkají schopnosti herců a hráčů. Jejich usměřňování do jednoho děje se však dramaturgům, režisérům či rozhodčím nedaří vždy podle jejich přání.

Jednotlivé kapitoly této knihy považuji za reprezentace mezilidských vztahů v určitých prostorových a časových celcích, které jsou jejich společnými jmenovateli. V jejich názvech mi jde o to, aby ve zkratce co nejlépe vyjadřovaly to, co v nich chci sdělit a zároveň nepůsobily ideologicky či alibisticky. Jde mi o kinetické kompozice, v nichž sehrávají svou roli konkrétní scénérie a vzájemné vztahy mezi aktéry, konfliktní i nekonfliktní. Důraz kladu na interakce mezi historickými aktéry, protože právě ony zpravidla rozhodují o tom, odkud kam bude děj směřovat. Svůj význam mají též interakce lidí s výsledky svých aktivit, jež se jim nezřídká i odcizí, k čemuž ostatně s narůstající intenzitou společenské modernizace dochází stále sofistikovaněji ve srovnání s tím, jak tomu bylo dříve. Neberu v úvahu interakce lidí s přírodním prostředím, o nichž stoupců modernizace předpokládají, že si je podmaní, tak aby lidem lépe „sloužilo“.

V této souvislosti mi jde rovněž o vztah mezi stabilitou a dynamikou ve společenských vztazích. Vycházím, inspirován rakouským a posléze i americkým ekonomem Josefem Schumpeterem (1883–1950), ze ztráty a obnovování společenské rovnováhy, která

je odpovědí na tlak na společenskou změnu. Uvědomuji si však, že toto ideálně typické pojetí společnosti má řadu materiálně, kulturně a geopoliticky podmíněných variant. V zásadě je chápu jako historický pohyb, v němž dochází k otevřené interakci mezi lidskými cíli, společenskou praxí a jejich chtěnými i nechtěnými důsledky. Toto perpetuum mobile má své strukturální rámce, které jsou historičtí aktéři nuceni brát na vědomí, a to i v těch případech, když s nimi nesouhlasí. Mezilidské vztahy, i když tomu tak není vždy ve stejné míře, jsou rovněž rámovány mocenskými kontexty, v nichž mi jde především o postavení českých zemí v habsburské monarchii, resp. v Předlitavsku.²⁾

Nezajímá mě přitom jen hospodářské pozadí dějin, nýbrž i fenomén sociálních nerovností, národotvorných procesů, etnicity, kultury a genderu, abych zde připomněl alespoň ty, které musí současné sociální dějiny brát zodpovědně v úvahu. Zvláště důležitá je pro mě krásná literatura, resp. typ autorského psaní, který se v anglosaském kulturním okruhu označuje jako *fiction*. Je tomu tak proto, že mě nezřídka inspirovala svou schopností metaforického vyjádření, díky němuž zdařile navazuje symbolickou komunikaci se svým čtenářem v případech, že zvolí tomuto cíli odpovídající jazykové prostředky. Někteří autoři, působící v tomto oboru, jsou dokonce schopni sdělovat svůj pohled na věc takříkajíc mezi řádky. Kvalitní krásná literatura mě oslovuje i svými neotřelými jazykovými prostředky, jimiž je schopna navodit pocit autentického líčení mezilidských vztahů, které historik sociálních dějin označuje jako sympatie, empatie, antipatie, solidaritu, vstřícnost, konflikty, odcizení či lhostejnost.

Metodologické minimum

Metaforičnost považuji za dnes již nepominutelné východisko jazykových, resp. textových reprezentací sociální, jež nejsou zcela autonomní, neboť jsou vázány na individuální i kolektivní lidskou zkušenost a praxi. Sociálně, resp. „předivo“ mezilidských vztahů беру podobně jako americký historik William H. Sewell jr. za základ pospolitosti, které se chtě nechtě zúčastňujeme jako lidské bytosti.³⁾

Participujeme na ní jako jedinci či jako součást nějaké z kolektivních formací, za něž můžeme považovat například různé sociální či zájmové skupiny, třídy, gendery, či příslušnost k různým kulturám, národům, světovým názorům či ideologiím. Díky tomu, že lidé sledují sice určité, ne však vždy shodné cíle, se charakter společnosti historicky proměňuje. V současných post-postmoderních sociálních dějinách ale existuje řada interpretačních verzí sociála. Vycházím z těch z nich, které vykládají společnost prostřednictvím reprezentace podobností a rozdílů mezi lidmi. Přihlížím zejména k těm z nich, jež si vydobýly v evropském a americkém kulturním okruhu v 18.–21. století takovou prestiž, že je můžeme považovat za výchozí.⁴⁾

Mám na mysli následující metodologické minimum, resp. konceptuální desatero:

1) V první řadě mi jde o obecný pojem společenské modernizace jakožto racionalizace společenských vztahů, provázené rostoucím tlakem na participaci a emancipaci, stejně tak jako na potřebu uznání těmi „druhými“ a hledání lidského štěstí. Dále mi jde o „odkouzlení“ obrazů světa, jenž přestává být „tajemný“ v té míře, jako tomu bylo dříve. Modernizace jakožto kult „toho nového“ s sebou ale také přináší také různé problémy a deziluze. Oproti předchozím dobám je však dynamizuje stejně tak, jako hledání východisek, o nichž se historičtí aktéři domnívají, že přináší novou historickou perspektivu. Sociálno chápu jako proměnlivou, vícevrstevnatou, ne však zcela uzavřenou „množinu“ mezilidských vztahů, již lze charakterizovat jako interakce mezi konkrétními cíli historických aktérů, jejich společnými i rozdílnými praxemi a dosaženými výsledky.

2) Uvedenou kompozici lidských akcí čtu prostřednictvím metaforů hry v podobě hravosti či soutěžení o co nejlepší výsledek. Zejména onen druhý herní modus zásadním způsobem ovlivňuje výsledné vektory směřující k obecnějším společenským tendencím. To však pro mě neznamená, že ten, kdo dosud vyhrával, bude vyhrávat i v budoucnu. Do tohoto zápolení mohou vstoupit noví hráči, kteří v něm začnou zaujímat svou pozici a obsazovat hřiště na úkor již „zavedených“ hráčů. Ti se však zpravidla nevzdávají svého postavení bez boje. Hravost je zase schopna obohatit toto zápolení svou neotřelou invencí, zejména kreativitou, a tak mu dávat nové impulzy.

3) Historickými aktéry jsou pro mě lidé sledující své cíle. Jejich jednání je ale ovlivněno nejen jejich ideály, resp. favorizovanými hodnotami, nýbrž i tím, že jsou zároveň fyzickými, resp. biologickými osobami, které mají své materiální potřeby. Zároveň se vymezují k určité kultuře, společenské vrstvě, třídě a genderu. Žijí též v konkrétním státu a v 19. století se vesměs stávají též příslušníky určitého národa. Je otázkou, zda moderní český národ byl „vymyšlen“, „objeven“, nebo zda se stal společenskou realitou jiným způsobem. S Dušanem Třeštíkem (1933–2007), jenž s pojmem vymyšlení českého národa esejisticky operuje v masarykovském smyslu potřeby jeho neustálého obrozování, mohu však souhlasit jen do jisté míry. Chybí mi v něm výraznější přihlédnutí ke kulturnímu i sociálnímu kontextu, tzn. za jakých okolností se tak děje. Souhlasím s ním však v tom, že k intelektuálním aktivitám tohoto typu dalo zásadní impulz osvětění.⁵⁾

4) Vycházím z toho, že moderní český národ vznikl ve vícevrstevnaté, poměrně houževnaté, a v evropských dějinách nijak výjimečné interakci mezi identitotvornými diskurzy a realitou, která ležela mimo ně, na niž představy o jeho svébytnosti narážely a zároveň se na ni snažily aktivně působit. Zároveň šlo o poměrně činorodou reakci na transnacionální či jiné obecnější výzvy doby, v níž se formoval. Tato interakce se musela prosazovat v konkurenci s alternativami, které si kladly jiný cíl, jako například snahy rakouského liberalismu po německém kulturním a politickém národě, jenž měl plnit funkci integračního hegemonu v neuherské části habsburské monarchie.

Začátky českého národního obrození lze též interpretovat jako nezávaznou intelektuální hru ve smyslu kulturní kreativity obrozenců, jak to chápal literární historik Vladimír Macura (1945–1999).⁶⁾ Důležité však bylo, že tato hra si časem vytvořila své hřiště a začala si hledat svá pravidla, a to nejen sémiotická. Česká obrozenecká kultura byla stejně tak receptivní a konstruovaná jako jedinečná, i když se poměr těchto složek mohl v čase a prostoru měnit. Tak tomu ostatně bývá u všech kultur, jež se relativně úspěšně utvářejí ve vzájemném kontaktu. Česká obrozenecká kultura nevznikala takřikajíc na „zeleném drnu“. Utvářela se v konkrétním společenském kontextu, jež lze, jak si myslím, charakterizovat prostřednictvím historických kontinuit i diskontinuit. Souhlasím

s Macurovým názorem, že pro ni bylo příznačné, že se chtěla vyvarovat názorových extrémů. K tomu bych ale dodal, že šlo o jeden z myšlenkových postupů, které byly charakteristické pro měšťanský *biedermeier* tehdejší doby.⁷⁾

5) Nepominutelnými rámci mezilidských vztahů, od nichž nemohou historičtí aktéři odhlédnout, jsou pro mě v moderní době především její statistické reprezentace, ekonomické možnosti, demografické poměry, geopolitika, války, revoluce a vědecké obrazy světa, a na ně navazující moderní technologie. Jednání lidí též výrazně ovlivňovaly diskurzy, které společenské změny reflektovaly, stejně tak jako snaha určitých kultur či civilizací být dominantní vůči těm ostatním. Svůj výklad jsem vymezil léty 1770–1918 z toho důvodu, že společenská modernizace v nich získala i v českých zemích nejen na určité podobě, nýbrž nabyla také na svém specifickém rytmu, jenž sice nebyl rovnoměrný, avšak na druhé straně se stal natolik vitálním, že mohla pokračovat, tzn. pohybovat se po časové ose od minulosti přes přítomnost směrem k budoucnosti.

6) Z ideálně typického hlediska беру v úvahu, že tento společenský pohyb lze vysvětlit v zásadě tím, že lidé mají možnost buď vzájemně spolupracovat, nebo zase naopak prosazovat své individuální či skupinové cíle ve vzájemných konfliktech. Tyto základní typy lidského jednání se ale nevyskytují jen v moderní společnosti. Vzájemné interakce mezi nimi se však právě v této době podílejí na již zmíněném rytmu společenských vztahů tím, že do nich vstupuje mnohem více aktivních lidí ve srovnání s tím, jak tomu bylo dříve. V tomto smyslu se společnost rovněž demokratizuje. Řada historických aktérů se rovněž chce emancipovat od dosavadních závislostí, přičemž jsou přesvědčeni o tom, že na to mají právo a že jejich „nové“ společenské postavení bude lepší, než bylo to „staré“.

7) Konkrétní lidské jednání v dějinách po mém soudu kolísá mezi vzájemnou spoluprací, čili kolaborativním modelem, a konflikty, tedy antagonistickým modelem, z nichž vychází též současná terminologie, jejímž prostřednictvím historik analyzuje rozdíly v sociálních pozicích a lokacích historických aktérů. Zároveň by však měl přinášet argumenty, proč se domnívá, že ve společnosti, resp. v některé z jejích sfér, převažuje v dané době jeden nad druhým, či jak se dospělo k tomu, že se nacházejí v relativní rovnováze.

Historičtí aktéři mají před svými následovníky nepochybnou zodpovědnost za to, aby společenské konflikty nenabýly zcela destruktivní povahy.⁸⁾

8) Ve svém textu také přihlížím k operativním pojmům vyšší, střední a nižší společenské vrstvy, jenž odpovídá kolaborativnímu modelu výkladu mezilidských vztahů. Klade, jak si myslím, důraz spíše na vzájemnou spolupráci než na konflikty mezi lidmi. Dále mi jde o pojem společenské třídy, který lze chápat v kontextu protilehlého modelu. V zásadě však dávám přednost pojmu třídní potenciál společnosti, jenž je situační a zároveň se proměňuje v čase i prostoru, a proto není fundamentalistickou konstantou mezilidských vztahů. Stejně tak беру v úvahu pojem gender, v němž se po mém soudu prolíná ve vztazích mezi muži a ženami kolaborativní model mezilidských vztahů a rozdílů s konfliktním. Toto prolínání na sebe bere konkrétní historickou podobu, v níž se proporce obou modelů mění podobným způsobem jako u jiných společenských distinkcí.

Jsem si dobře vědom toho, že jde o kategorii, která se nachází v současném historickém bádání takříkajíc „v pohybu“. Vycházím z toho, že označuje rozdílné společenské zájmy, založené na příslušnosti k určitému pohlaví, a případně i věkové kategorii (děti a senioři). Opírám se o diskurzy, které přičítají mužům, ženám, dětem a seniorům určité kolektivní vlastnosti, jimiž se odlišují od těch druhých. Historik by je však měl nejen zdůrazňovat, nýbrž i přihlédnout k tomu, proč se některé z nich v určité době stávají dominantní, za jakých okolností tuto převahu ztrácejí, a zda jsou nahrazovány novými. V tomto smyslu nechápu gender podobně jako třídu coby něco, co by bylo předem dáno, nýbrž jako kulturní konstrukci, která se mění v čase, v níž jsou vyjadřovány jak rozdíly mezi lidmi, tak i to, co je vzájemně spojuje.

9) Mezilidské vztahy lze však vykládat i jiným způsobem, například tak, že jsou vyjádřeny příslušností k obecnějším kulturním praxím, které třídy a gendery hodnotově spojují. Tyto přístupy považují za integrační společenskou sílu zpravidla „vyšší“ či jinak dominantní (například státní) kulturu, jež je schopna v některých případech kolonizovat kulturu „nižší“. V jiných případech je však zase nucena tolerovat její autonomní společenský status. Pro moderní dobu je též charakteristický pojem národní kultury, jejíž vazba na stávající

stát je někdy těsnější, jindy naopak volnější. Avšak i ona má v jistých historických situacích větší integrační potenciál než v jiných.

Zároveň se zdá, že integrační funkce kultury, ať již je prosazována moderními či předmoderními státy nebo je součástí moderních národotvorných procesů, naráží na problém materiální a seberealizační nerovnosti lidí, stejně tak jako na jejich „původní“ identity. S těmito i jinými problémy se musí aktivně „vypořádat“, pokud si chce vydobýt jistý společenský vliv. V každém případě musí lidem, resp. občanům nabídnout „něco“, s čím by se mohli ztotožnit. V pozitivním případě se zpravidla nedomnívají, že je jim to jen „zvnějšku“ vnucováno, nýbrž mají i pocit, že jsou o něco nového a zároveň přitažlivého obohacováni. K tomu dodejme, že v habsburské monarchii docházelo zejména v nové ústavní éře k jisté hře mezi vymezováním se kultur jednotlivých národních hnutí vůči integračním snahám státu na straně jedné a jejich státní podporou na straně druhé, k níž však nezřídka docházelo pod jistým společenským či politickým tlakem.⁹⁾

10) Ve společenské nerovnosti a jejich proměnách spatřuji výchozí lidskou situaci, jež však byla v 19. století stále více poměřována ideály solidarity, humanity a rovnosti. Společenské konflikty chápu jako vícevrstevnaté, tzn. odehrávající se obvykle ve více rovinách společenských vztahů. Jejich řešení podléhalo právní regulaci stejně jako představám, jež vycházely z obecněji platných morálních zásad. Zároveň se do něj vsutku intenzivně promítaly postoje etablované moci. Tato problematika rovněž neodbytně vstupovala do veřejného prostoru a mínění, do celkové dynamiky společenského vývoje a každodennosti různých společenských vrstev.¹⁰⁾ V této souvislosti spatřuji hlavní problém v legitimitě moci a společenského uspořádání a jejich vlivu na stabilitu mezilidských vztahů. Souhlasím s Maxem Weberem, že k dosažení tohoto efektu nepostačuje jen to, aby reálná či symbolická moc byly legální, nýbrž aby „ovládání“ sdíleli názor, že ti, kteří mají reálnou či symbolickou moc, na to mají nejen právo, nýbrž si tak počínají i v jejich zájmu.¹¹⁾

Tento úvod nechci zatěžovat obsáhlým rozbořem historiografie ke zvolené problematice, jenž by ostatně dnes již vydal na vskutku rozsáhlou studii. Na některé badatelské vzory, jež mě tak či onak ovlivnily, jsem již upozornil, jiné připomínám v tomto historiografickém preludiu, jakož i ve vlastním výkladu této knihy. Nejvýznamnější osobností, zabývající se dějinami českých zemí v dlouhém 19. století, byl u nás v posledních desetiletích Otto Urban (1938–1996). Jeho konceptuální přínosy se zprvu týkaly problematiky sociálních struktur a sociální dynamiky ve vztahu ke kapitalismu. Počínal si tak v rámci metodologického konceptu, v němž převažoval konfliktualistický koncept sociálních vztahů nad kolaborativním. Posléze však autorsky zakotvil ve čtivém příběhu dějin české národní společnosti v letech 1848–1918, v němž chápe politiku v zásadě jako umění možného. Posunul se tak od strukturně-analytického přístupu, ovlivněného marxismem a západoněmeckým konceptem Sozialgeschichte, ke stylisticky přitažlivé a obsahově bohaté naráci, která spatřuje v minulosti řadu otevřených šancí jak pro historikovy interpretace, tak příležitost pro jeho živý dialog se svým čtenářem.¹²⁾

Z výrazných osobností, jež lze alespoň zhruba zařadit do Urbanovy generace, je třeba připomenout rovněž ještě Jiřího Kořalku (1931–2015), ovlivněného strukturálním pojetím moderní doby v západoněmecké bielefeldské historické škole v 70.–80. letech 20. století, k jehož názorům se ještě vrátím.¹³⁾ Problematikou česko-německých vztahů v letech 1780–1918 se jako konfliktním tématem již v disentu zabýval Jan Křen (1930–2020), který své bádání završil monografií o dvou stoletích střední Evropy. Jeho přístup má ve srovnání s Kořalkou narativnější charakter. Zároveň však podněcuje k zamyšlení nad ambivalentními důsledky tak zásadních společenských konfliktů, jaké s sebou přinesly revoluce 1848–1849, rakousko-uherský dualismus (1867), vznik německého císařství (1871) a rozpad Rakouska-Uherska na konci první světové války (1918). Z žen historiček musím ještě připomenout o něco starší Pavlu Horskou (*1927) s jejím zájmem o kapitalistickou modernizaci, historickou demografii a ženskou emancipaci.¹⁴⁾

Ve svém výzkumu evropských národních hnutí v 19. století pokračuje po roce 1989 Miroslav Hroch. Jako mezinárodně uznávaný a cílevědomý historik se metodologicky opírá o široce založenou komparaci „nestátních“ národů. Rozhodující pro něj není jejich početnost, nýbrž to, že se jejich národotvorné procesy odehrávaly ve státu, vůči němuž se jejich představitelé též kriticky vymezovali. Významnou úlohu v této souvislosti sehrávaly jejich různorodé konflikty s oficiální mocí, vůči níž formulovali a prosazovali své cíle. K tomu však dodejme, že v multietnickém prostředí se právě národní hnutí stávala většinou konfliktními i vůči sobě navzájem vzhledem k tomu, že se snažila vystavět svou identitu na moderním pojetí kulturní sounáležitosti, vlastním politickém programu a představě svého národního území, jež však byly zpravidla jen obtížně vzájemně slučitelné. Jsem rád, že o těchto i jiných otázkách jsem měl možnost s Miroslavem Hrochem diskutovat v době, v níž vznikala tato publikace. Docházelo přitom k názorovým shodám i odlišnostem.¹⁵⁾

V tomto referování by bylo možné pokračovat, avšak s tím rizikem, že na někoho zapomenu, a tím se ho dotknu. Historiografii sociálních dějin českých zemí v dlouhém 19. století jsem ostatně věnoval svou samostatnou studii, na niž odkazuji, ačkoli ani ona není tak říkajíc „úplná“. ¹⁶⁾ Jsou v ní ale obsaženy zvláštní pasáže, věnované též historiografii na Moravě. V textu této knihy navíc využívám některé práce svých slezských kolegů a nepomím v ní ani problematiku ženské emancipace, každodennosti a moderní kultury. Zvláštní důraz kladu na historické syntézy, které mají užší vazby k sociálním dějinám dlouhého 19. století, jako tomu bylo v případě Jany Macháčové (1946–2015) a Jiřího Matějčka (1930–2012),¹⁷⁾ jenž patřil ještě do Urbanovy generace. Dále jde o autorské kolektivy soustředěné kolem Milana Hlavačky¹⁸⁾ a Dana Gawreckého¹⁹⁾ a autorskou dvojici Jiřího Malíře a Milana Řepy.²⁰⁾

Naznačuji a místy i explicitně poukazuji na to, že po roce 1989 z nich ustupuje do pozadí konfliktualistický přístup k tématu ve prospěch přístupu kolaborativního, zdůrazňujícího schopnost historických aktérů řešit problémy a střety vyplývající ze společenské modernizace v „seberegulujícím“ se konceptu liberální, později liberálně-demokratické občanské společnosti. Tento redukcionismus se

po mém soudu nejvíc projevuje u Macháčové a Matějčka, kteří sice kladou značný důraz na akulturaci moderního dělnictva do občanské společnosti, soustavněji se ale nezabývají konfliktním potenciálem moderního dělnického hnutí, a zejména německého a českého nacionalismu. Moderní dělnictvo jakož i moderní sociální otázka, již nebyla schopna tehdejší chudinská péče účinně řešit, přestože se i ona snažila zmodernizovat, se dostávají vůči jiným historickým aktérům do pozadí jak v případě Hlavačkova teamu, tak i v Malířově a Řepově výkladu.

V prvním případě považuji za zvlášť inovativní kapitolu o biopolitice a zdravotní policii podobně jako výklad o sekularizaci, jež se stala jedním z důležitých témat české polistopadové historiografie.²¹⁾ Ve druhém případě oceňuji, že autoři vyzvedli vliv válek a revoluce 1848–1849 na to, co se ve společnosti dělo. Větší pozornost modernímu dělnictvu věnuje Gawreckým vedený autorský kolektiv, jehož přístup hledá též jistou rovnováhu mezi konfliktualistickým a kolaborativním přístupem k moderní společnosti. Souhlasím s tezí brněnských autorů Jiřího Hanuše a Víta Hlouška, že 19. století nelze považovat jen za „start“ moderní doby, neboť se v něm odehrávala otevřená soutěž mezi reprezentanty nezřídka protikladných idejí, resp. ideologií. V jejich syntéze evropského předminulého století však postrádám zevrubnější analýzu tehdejších diskurzů na téma sociální nerovnosti, ať už marxistického či jiného. K tomu je třeba dodat, že jim nešlo o sociální dějiny habsburské monarchie či českých zemí, nýbrž o širší pohled na zvolené téma, v němž jsou jim zvlášť sympatické konzervativní světové názory.²²⁾

Ze svého hlediska považuji za konstitutivní pojem sociálních dějin nerovnost lidí v modernizující společnosti, jenž se však do české historiografie začal vracet až v posledních letech. Další z jejich hlavních problémů spatřuji v emancipační tendenci, jež je úzce spojena s moderními nacionalismy a s dělnickým i ženským hnutím. Nemenší důraz kladu na emancipaci nových středních vrstev. V této souvislosti připomínám, že dělnické emancipaci se v dlouhém 19. století příkladně věnoval Jiří Kořalka v projektu Rakouské akademie věd *Habsburgermonarchie 1848–1918*. Postupuje od charakteristiky tradičních povolání námezdní práce k jejím charakteristikám u různých profesí moderního průmyslového dělnictva. Dále si všímá